

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Боднар О. Б. Особливості перекладу термінологічної лексики.

У статті йде мова про значення науково-технічного перекладу у зв'язку з бурхливим розвитком техніки та поширенням науково-технічної інформації, про розвиток вмінь і навичок на основі вивчення лексики і граматичних конструкцій, характерних для такого виду літератури. Підкреслено важливість творчих розумових здібностей перекладача, що є основою перекладацької діяльності.

Ключові слова: термін, переклад, науково-технічний текст, термінологічний словник.

Боднар О. Б. Особенности перевода терминологической лексики.

В статье идет речь о значении научно-технического перевода в связи с бурным развитием техники и распространением научно-технической информации, о развитии умений и навыков на основе изучения лексики и грамматических конструкций, характерных для такого вида литературы. Подчеркнута важность творческих умственных способностей переводчика, что является основой переводческой деятельности.

Ключевые слова: термин, перевод, научно-технический текст, терминологический словарь.

Bodnar O. B. Translation features of terminological vocabulary.

The article deals with the importance of scientific and technical translation owing to the rapid development of technology and scientific and technical information distribution. It shows the importance of the development of skills through the study of vocabulary and grammatical structures characteristic to this type of literature. The importance of the creative mental abilities of a translator which are the basis for this profession is emphasized.

Key words: term, translation, scientific and technical text, glossary of terms.

Актуальність нашої статті зумовлена зверненням сучасних лінгвістичних досліджень до визначення важливості перекладу, що є особливо значущим в умовах розвитку міжкультурної комунікації. На користь актуальності також служить нагальна потреба україномовного суспільства в якісних перекладах державною мовою термінологічної лексики. Об'єктом дослідження є термінологічна лексика, предметом – теоретичні засади дослідження перекладу термінології. За мету слугували вивчення і наукове обґрунтування теоретичних засад перекладу термінологічної лексики в українській мові.

Переклад наукової і технічної літератури займає винятковий інтерес не тільки за змістом, але й за формою. Необхідність в обміні інформацією зумовила виникнення нової дисципліни – переклад наукової і технічної літератури. Вагомий внесок у цю сферу зробили такі видатні вчені: Л. Бархударов, О. Білоус, М. Зимомря, В. Карабан, С. Кауфман, А. Коваленко, С. Ковганюк, Я. Рецкер, А. Федоров, та багато інших. У свій час Федоров А. В. висунув ідею про створення загальної теорії перекладу на лінгвістичній основі. Літературознавці і лінгвісти виступили проти цього, вважаючи, що переклад не можна віднести ні до мовознавства ні до інших наук, тому, що переклад є самостійним явищем. Переклад художньої літератури слід розглядати як з позиції мовознавства, так і літературознавства з перевагою першого. Спеціалісти різних галузей науки і техніки дотримуються думки, що для перекладу достатньо мати елементарні знання іноземної мови, але важливо добре володіти даною спеціальністю. У даній статті спробуємо довести важливість глибокого лінгвістичного вивчення теорії і практики перекладу наукової і технічної літератури. Проте слід зауважити, що всі питання перекладу неможливо пояснити безпосередньо лінгвістичним шляхом, їх потрібно вирішувати у співпраці зі спеціалістами даної галузі науки і техніки.

Термін (від лат. *terminus* – границя, межа) – слово або сполучення слів, що позначає спеціальне поняття, уживане в науці, техніці, мистецтві [6, с. 43]. Складні терміни являють собою стале словосполучення, за яким закріплене певне термінологічне значення. Більшість термінів становлять препозитивні атрибутивні словосполучення, тобто такі словосполучення, де є означення і означуваний компонент і означення займає в словосполученні початкову позицію.

Технічний переклад – певний вид перекладацької діяльності, основу якої складають творчі розумові здібності перекладача. Наука

про переклад і теорія перекладу, або перекладознавство – одна з наймолодших наук мовознавства. У світі постає проблема спілкування й обміну інформацією в різних сферах діяльності. В основному таке взаємне спілкування можливе завдяки перекладу. Теорія перекладу спирається на мовні закономірності і тому є наукою лінгвістичною.

Переклад науково-технічної літератури займає важливе місце серед інших перекладів. Процес перекладу – своєрідна мовна діяльність спрямована на якнайповніше відтворення на іншій мові змісту і форми іншомовного тексту. Процес перекладу містить три етапи: сприймання завдяки читанню або слуханню, розуміння і відтворення рідною мовою. Задача теорії перекладу полягає у вивченні особливостей прояву закономірностей на основі науково-технічної літератури при перекладі.

Словниковий склад мови фіксує реальну дійсність, що виражається у свідомості людини. Такі види лексики як наукова, технічна, політична термінологія можуть бути відсутніми в активному і навіть пасивному словнику багатьох людей. Слід зауважити, що бувають слова-терміни, які в багатьох випадках характеризуються багатозначністю і мають не одне, а кілька відповідників в іншій мові. Особливо великою багатозначністю відрізняється технічна термінологія. Наприклад, українському *пластина* відповідають такі англійські еквіваленти: *plate, slab, lamina, lamella, bar, sheet, blade*.

Крім того, однозначності постійності термінологічних відповідностей стоїть на заваді існування в мові термінів-синонімів. Повна відповідність не повинна становити труднощів для перекладача, передача їх не залежить від контексту і перед перекладачем стоїть вимога чітких знань відповідного еквівалента [1, с. 76].

При виникненні нової галузі науки в певному мовному колективі фахівець має певну свободу при створенні термінів засобами своєї мови. Якщо він читає працю з нової галузі науки, написану іншою мовою, то перед ним стоїть завдання передати засобами своєї мови вже створені терміни, знайти у своїй мові адекватні відповідники іншомовним термінам, тобто проблема творення термінів замінюється проблемою їх перекладу. Дуже часто в таких випадках науковець не намагається створити термін засобами своєї мови, а знаходить за краще транслітерувати іншомовний термін, особливо якщо в його основі – корінь латинського чи грецького походження. Таким чином відбувається інтернаціоналізація мови науки, зокрема її термінології. Транслітеруються також абрєвіатури, власні назви або й просто слова мови, з якої перекладаються терміни [4, с. 3–12].

Мова, через яку науковець ознайомився з новою галуззю науки, може бути тією самою мовою, якою ця наука вперше викладалася, але часто буває так, що доводиться знайомитися з новою теорією через опис її іншою мовою, для якої вже було здійснено переклад термінів з мови-джерела. Тоді на створення термінології впливає не лише ця мова-джерело, а й мова проміжна, причому важко сказати, яка з них більше. Це залежить, по-перше, від співвідношення структур трьох мов: чим більша схожість або спорідненість між структурами будь-якої пари мов, тим більшою буде спільність у підходах до творення термінів у них. По-друге, має значення також знання фахівцем мови-джерела, бо якщо він її не знає, то для нього взагалі існує лише проміжна мова. З якої він перекладає терміни своєю мовою.

Важливу роль відіграє і термінологічна традиція, що усталена в певній мові і у спорідненій з нею мовах і у відповідній галузі науки чи в споріднених науках. При перекладі термінів з певної мови має також значення взаємодія термінологічних традицій обох мов, для вивчення чого необхідні спеціальні дослідження. Очевидним є те, що традиції творення термінологічних систем різних мов мають тим більше спільного, чим більш споріднено мови взаємодіють.

Жодна наука не створює всі абсолютно терміни заново. Багато термінів запозичується із суміжних галузей знання. Їх легко розпізнає фахівець, перекладаючи терміни з іншої мови, але може не знати перекладач, мало обізнаний з тією галуззю науки, про яку йдеться в статті чи монографії, що перекладаються, і він починає творити терміни там, де досить використати вже усталені.

Важливим і вкрай необхідним є мовне чуття науковця, ступінь його мовної підготовки, недостатній рівень якого призводить до виникнення термінів, які не відповідають законам мови або не передають адекватно потрібного змісту. Інколи це спостерігається і при перекладах термінів професійним перекладачем. Він може добре знати мови, але бути погано обізнаним з відповідною наукою, тому він інколи неадекватно передає зміст і смисл терміна іншою мовою. Якщо ж перекладає фахівець з даної галузі науки, то він здебільшого не дуже добре знає мови і, прагнучи адекватно передати зміст, може не рахуватися із законами мови, якою він перекладає. Саме тому бажано, щоб термінологічна система будь-якої науки творилася у співдружності фахівців і мовознавців: перші забезпечуватимуть точність передачі змісту, а другі – відповідність створюваного терміна законам мови [4, с. 3–12].

Прослідкуємо, як вплинули ці фактори на створення термінологічної системи кібернетики засобами української мови. Кібернетика вперше була викладена англійською мовою, проте українські вчені знайомилися з нею переважно у викладі російською мовою. Отже, на створення українських кібернетичних термінів могли впливати дві мови, одна з них – близькоспоріднена. Ситуація була сприятлива для інтернаціоналізації лексичного складу мови за рахунок наукової термінології. З цього погляду можна простежити співвідношення інтернаціональних, іншомовних і власне українських одиниць у системі кібернетичних термінів.

Інтернаціональні терміни: дескриптор, супервізор, табулятор та ін. Більшість їх – це слова і словосполучення, що складаються з грецьких і латинських елементів.

Транслітеровані слова англійської й інших мов: *тригер*, *байт*, *твістер* та ін. Значне місце серед них посідають власні назви: «Тошіба», «Хітачі». Транслітеруються також аббревіатури: *біт*, *фортран*, *кобол*, деякі навіть зберегли написання латинським алфавітом: *APL*.

Терміни, що застосовують українські засоби (*закон великих чисел*, *крайові умови*, *довжина черги* й подібні), складаються переважно з двох і більше слів [4, с. 3–12].

Терміни, у складі яких є інтернаціональна лексика, асимільована українською мовою настільки, що носії мови не відчують її іншомовного походження: *код*, *модель*, *моделювання*, *автомат*, *елемент*, *інформаційний пошук*, *алгебра логіки*.

Терміни змішаного характеру, які передбачають як інтернаціональні, так і власне українські елементи: *варіаційний ряд*, *квантування зображень*, *умови трансверсальності*. Характерно, що терміни змішаного типу можуть бути й однослівними. Вони можуть мати у своєму складі український префікс та іншомовний корінь (*підавтомат*, *підалгебра*, *переадресація*) або іншомовний префікс та український корінь (*квазіджерело*, *гіперплощина*, *метамова*). Сюди ж належать складні слова, у яких перший корінь український, а другий – іншомовний: *багатополіусник*, *багатофакторний*, *багатопрограмний*, а в слові *мультипрограмування* – обидва елементи іншомовні.

Таке поєднання українських та іншомовних елементів у складі одного слова можливе здебільшого для тих іншомовних кореневих

морфем, що вже асимільовані мовою, тому воно може бути вказівкою на ступінь засвоєння українською мовою іншомовних морфем.

Отже, навіть не дуже детальний аналіз показує, що в українській термінології з кібернетики встановилася рівновага між іншомовними і власне українськими елементами [4, с. 3–12].

Зіставлення двох мов цікаве також у сфері застосування дієприкметника теперішнього часу. Так, в англійській мові він створюється від будь-якого дієслова і використання його в мовленні не підлягає ніяким обмеженням, тоді як в українській його можна створювати не від усіх дієслів недоконаного виду, що зумовлюється семантикою дієслів та їх синтаксичними зв'язками: *printing device* – *друкувальний пристрій*, *identification system* – *розпізнавальна система*.

Слід зауважити, що найбільш адекватно передається смисл у термінах, що мають конструкцію «дієприкметник + іменник», тому цей спосіб побудови терміна на позначення агентивності слід уважати найбільш вдалим. Хоч є ряд термінів перекладених й іншими конструкціями, наприклад: «прикметник + іменник» – *integrating device* – *інтегрувальний пристрій*; «іменник + іменник» – *diagram comparing* – *схема порівнювання*; «іменник + підрядне означальне речення» – *constant functions* – *функції, що зберігають константу*.

Переклад дієприкметника підрядним означальним реченням досить точно передає відношення агентивності, але в результаті одержуємо не термін, а опис поняття, його визначення. Адже термін не може бути реченням, та ще й складним.

Уживання прикметників або виражає агентивність поряд з більш сильним відношенням інструментальності чи інших відношень, або зовсім не виражає агентивності [4, с. 3–12].

У перекладі на українську мову агентивність передається морфемою *само-*, об'єктність – суфіксом пасивного дієприкметника *-ний*, а незавершеність дії – суфіксами *-овув-*, *-юв-*.

Таке дослідження показує, наскільки важливо робити детальний компетентний аналіз значення і термінів, що підлягають перекладу, і взагалі слів кожної з мов, які використовуються. Тому необхідними є тезаурусні (тлумачні) словники, у яких лексика розташована за тематичними групами; кожна з них виражає певне елементарне значення чи відношення і є складовою частиною загальної семантичної або логіко-семантичної системи, незалежної від конкретної мови.

Застосування таких словників значно полегшує роботу перекладачів, особливо в галузі наукової літератури [4, с. 3–12].

Специфічний статус термінологічної лексики порівняно зі звичайними словами вимагає і специфічної методики роботи з нею під час перекладу текстів ділового й наукового спрямування, відповідності загальносвітовим тенденціям, спрямованим на максимальну зрозумілість термінології різномовними професіоналами.

Національна специфіка має підкреслюватися не новим словом, яке потребує «розшифрування» в іншому мовному контексті, а літературною обробкою запозичених фонетико-граматичних форм рідною мовою. Останнє зумовлює дотримання другого методичного принципу – відповідності перекладу внутрішнім тенденціям розвитку мови, які не повинні суперечити лексичним, фонетичним і граматичним нормам української мови (в іншому випадку термін перестає існувати як такий, утрачаючи свою ясність і точність) та передбачати: правильну передачу звуків, обізнаність зі специфічними суфіксами української мови: *-ення, -ання, -ість, -іння, -ство, -цтво, -ова-, -ува-, -юва-, -ння, -ття, -учи-, -ачи-, -ен-* та ін. [4, с. 3–12].

Поширене варіювання при адекватному вживанні основних і переносних значень слів піднімає українську мову до рівня найрозвиненіших мов світу. Проте водночас невміле користування лексичною скарбницею при неправильному розумінні значень, стилістичних і граматичних відмінностей російської й української мов звужує можливості останньої і перетворює процес спілкування у слабвомотивований мовленнєвий потік із великою кількістю двозначностей, відмінностей і семантичних парадоксів. Ось чому в сучасній ситуації розмитості вживань нагальною потребою для українського суспільства є обговорення принципів перекладу і створення єдиних норм для передачі термінологічної лексики у професійному контексті.

У працях українських мовознавців та термінологів Т. Кияка, О. Кочерги, О. Пономарева, С. Яреми та ін. запропоновано методи передавання термінів засобами української мови, створено чітку систему словотворчих правил, виведених із традицій української народної мови.

Застосовуючи систему словотворчих правил, можна уникнути мовних конструкцій, неприйнятних українській мові, досягти точності та однозначності термінів і висловів у текстах. Бо зрозуміло,

що не бажано уживати той самий суфікс для творення термінів, що означають різні, а особливо протилежні за змістом поняття.

Особливості перекладу термінів полягають у дотриманні наступних термінів моделей, які можуть перекладатися наступними способами: складним терміном у формі сполучення іменника з іменником, де український відповідник другого іменника виступає у формі родового відмінку постпозитивним означенням до першого іменника; складним терміном, де відповідником першого іменника виступає прикметник; складним терміном, де український відповідник іменника є прикладкою; складним терміном, де перший іменник трансформується у словосполучення, що містить безпосередній відповідник другого іменника.

Щодо термінів моделей іменника і дієприкметника, то перекладають їх так: підрядним означувальним реченням, де дієприкметник трансформовано у присудок, а іменник – у додаток, прикметник чи дієприкметник.

Отже, провівши дослідження, могли побачити, що основна складність перекладу науково-технічних текстів, а саме переклад термінів, полягає в розкритті та передачі засобами української мови іншомовних реалій. Обов'язковою умовою повноцінного перекладу будь-якого спеціального тексту, особливо науково-технічного, – повне розуміння перекладачем і проникнення в його сутність. Перекладач повинен детально володіти галуззю науки і техніки, у якій він працює, розуміти явища, процеси і механізми, про які йдеться в оригіналі і відповідно застосовувати термінологічні словники. Слід зауважити, що повнота, точність і правильність перекладу науково-технічних текстів значною мірою залежить від того, наскільки правильно перекладач визначає і розуміє граматичні форми, синтаксичні конструкції і структуру речення. Аналіз способу перекладу різних граматичних форм і конструкцій науково-технічних текстів може бути перспективою подальших досліджень.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 471 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
4. Перебийніс В. С. Деякі закономірності в розвитку термінологічної лексики / В. С. Перебийніс // Мовознавство. – 1974. – № 4. – С. 3–12.

5. Пумпянский А. Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык / А. Л. Пумпянский : [отв. ред. М. Г. Циммерман] ; ВИНТИ. – [2-е изд., дополненное]. – М. : Наука, 1981. – 343 с.

6. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 364 с.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2012 р.